

І В А Н К Р У Ш Е Л Ь Н И Ц Ь К И Й

З - Н А Д П Р І Р В И

П О Е М А

„Л И С Т К И М И С Т Е Ц Т В А“

Ч. [.....]

III. 560.785.

Друге видання накладом 200 номерованих примірників.
Сорочка роботи Павла Ковжуна.
(Перше, бібліофільське видання в 40 примірниках з золоченим
верхом у картоновій оправі з японського паперу — друковане
для друзів автора)

З друкарні Наукового Товариства імени Шевченка у Львові

1929. E. O. 3398

ЗЕМЛЯ

За кожним кроком, як вгрузав у гниль
Пустих, з давен обложених стерень, —
В ногах він чув зголоджені роти,
Що присисалися йому до п'ят...
За кожним днем, що сонцем сипався,
Мов злотим зерном визрілий овес, —
Він осінь чув...

А з осінню ішов
Лісами лопіт золотих пташок,
Що клюли землю, сухо шемрючи
В густім, ослизлім глеї між дерев, —
А в полі осінь кілька колосків
Хитала, мов на чорній лисині —
Волосся сивого сухі стебли...

І осenіли дні...

Мандрівник чув
Осінніх птиць, осінніх вихрів лопіт...
Він брив між скибами і поринав
Широкими, мов сани, п'ятами
У чорну зелень їх багатого
Вогню... Він чув, як шквар гарячих скиб
Червоні мозілі квадратних ніг
Його жалив... Зболілий — він шалів...
То ногу виривав, висмикував,
Тягнув, переступав, — то, руки вшир
Розкинувши, тремтів і кулаки
Стискав:

— Дай їсти, земле!

Він кричав...

— Щоб ти так скорчилася, як мій рот,
Коли мене голодним поженеш!
Щоб ти не з'їла й зеренця вже більш!
Стрибав по скибах, в розпач попадав...
— Дай хліба, земле! Дай! Зроди! Зрости!

Земля мовчала...

Багром золотим
В розоринах блистіло молоко
Осінніх днів, що, мов вітрильники,
Спокійно плили... Вигріті дощі
Тремтіли, наче сиві бороди...
В них п'яно бився мандрівник, блукав,
Грозив землі:

— Не маєш, земле, ні?

А скільки я насипався тобі
Зерна пшеничного, а скільки ти
Ковтнула мого поту? Сил? А сліз?

Земля пекла червоні мозілі
Розбитих ніг.

— А скільки крові ти
Нассалася? Чи може я тебе
Не годував? Чи я не все вставав,
Як ти ричала, чи ішов домів
Раніш, ніж ти заснула уночі?

Мандрівник руки бгав у заглиб скиб:
— Чи я стояв без праці тут хоч день?
Чи чула ти мій віддих, що б не був,
Як сопіт? Ні?... А не питалася,
Чи хліб, який зродила, буде мій,
Чи буду їсти я його, як жну,
Складаю в копи, кидаю на віз?
Ти не питала, чий це віз скрипить! —

Земля пахтіла синім молоком, —
Немов голодний рот, лизала сіль
Потрісканих долонь мандрівника,
Що розкидав вали скибок і в них
Шукав за жиром.

— Не ховай, давай!

Рука повз руку рвали на кусні
Густий чорнозем, щоб знайти у нім,
Що в короваї жнив'янім горіх, —
Щоб лиш зерно, — дробили на грінки,
Між пальці сипали окрушини
І довбали і рили густь землі.

— У мене в серці я би дополовсь
Скоріше щастя, як черва у тебе! —
Сміявсь мандрівник. Втім —

закляк, —

заговк, —

Неначе курка, що допорпалась
Зерна, упав руками в глиб рова,
Заворкотів, мов кіт над мишею, —
Скричав безумно...

Із русла землі
Заблисло черевце червоної
Картоплі...

Він схватив її до рук,
Розчавив у долонях, вискалив
До неї зуби. Клами заповров.
Здусив у роті. Розмов. Ковтнув.

— Ти чудо, земле, привела мені! —

Скричав.

— Ти вигріла мені свій плід,
Ти давню віру розбудила знов!
Та я не прийду вже до тебе, ні!
Мене не треба! Можеш вже ричать,
Захрипнути! Кричи, ричи, харчи, —
Вже рук моїх на плузі не ззориш,
Вже надаремне присисаєшся
Голодним ротом до опухлих ніг!
Пусти! Разом нам вже не працювати!
Ніщо не варті ми: твій хліб, мій труд!
Мій чорний труд і золотий твій хліб! —

В очах мандрівника зацвів мороз,
Мандрівник засміявся, ревноу, гукнув
І закопив губи:

— Стид нам, стид! —

А щоб не чути стогону землі,
Він одвернувся:

— Тобі облогом спать,

Мені ж без праці в голоді вмирать! —
Стягнув крисаню на лице.

Побіг...

За кожним кроком загрузав у гниль
Пустих, з давен обложених стерень...

...Стіл упав навznak

І дід метнувся, встав і засопів,
Під стелю кинув стиснений кулак...

Мнучи в руках крисаню, внук стояв
У дверях. Мовчки. В порожні.

Тремтів.

У стіп унука мама плакала,
Пласкати ноги миючи слізьми,
А в образи влізала тінню баба
І захищалась перед кулаком,
Що, мов шуліка, в вишині тремтів...

Унук стояв у дверях і мовчав.

З руки, що пружко в стелю застрягла,
Злетів широкий вим'ятий рукав
І з мерхлим світлом в димі каганця
Тремтіти став старечий в'ялий м'яз.
З очей, що дико, люто спалахли,
Поплили сльози. Зблідлі мотузки
Рудявих уст відкрили пні зубів.
У горлі спазмом голод прорипів:
— Дай хліба!

— Скиби мерзнуть в порожні,
Пухкий чорнозем задубів, скрізь голод!

ПОРІГ

Оджлав крисаню внук, між вікна сів.
З вогню, що злотом-червінню горів
На кацабайці мами, простяглись
Дві чорні руки, пальцями вп'ялись
В обвислі ноги сина:

— Не приніс? —

Мовчали всі.

З-під сволока упав,
Як відрив стелі, дідовий кулак
І тіль його — унука вдарила
В лице. Унук схитнувся, закашлявся
І з рота викинув криваву цвіль
Грудей.

— А в місті все ж якось живуть... —
Зрипіли образи. — А в місті — хліб... —
Вставала буря від голгофської
Гори. — А в місті — гроші, а за гроші — все!
Та путняком там треба бути... Так... —
Згуділа баба.

— Так! — прискочив дід. —
Ми вже вмираем, ми вже не живем,
А ти, а ти, ти...

— Сину! — приповзли
Дві чорні руки з червіні вогню, —
Чи ти про мене пам'ятав? Забув?
— Де хліб сховав ти? Мамі ти приніс? —
Тремтіла сива голова, б'ючись
Об баню тіні. — З голоду помрем!

Унук зірвався. З уст йому потік
Кривавий жар на бороду і вниз
По бороді на шию і сховзнувся
Важкою п'явкою на пазуху
Сорочки.

— Ні, нема! Нема! — скричав,
Пригризши зуби, кинувшись убік, —
Поли кавалок ріжте, м'яса, рук!
Довбайте очі, в серце бийте ніж!
Бери за пальці, мамо, рви і ріж!
Хватай у зуби і глодай і їж! —

Замовкли всі.

Голодний вовк лизнув
Солоний вітер і стулив ікли,
Щоби ковтнути слину...

— Сину! — враз
Підвелась мати. — Я голодна! Хлі — — —
Батіг глухого реву врізався
У спину синові. Син випрямивсь,

В долівку ноги вбив, — немов ножем,
Рукою блиснув, викрутив — — —

прибіг

До мами і обняв:

— Не жди! Вмирай! —

В долівку врились, рвонувались, вросли
Кальбучні пальці і старе лице
Зридало кров'ю:

— Бий мене ти, бий!

Та бий за кожную краплю молока,
За кожную грінку хліба, — бий, катуї, —
За кожную ніч трудну, недоспану
За працею, убий, візьми сокиру! —

Внук стогонув:

— Немає праці, мамо!

Усюди смерть лиш! —

Груди відслонив...

А мама тихо:

— То навіщо рук?

Нема нам праці, то для кого труд?
Нема нам грошей, то для кого гріш?
Нема нам хліба, то для кого хліб?

За руки маму схопив син, скричав:

— Вже нам з руками мерти, як без рук!

Немає хліба! Але є павук,

Що працю всю в тяжку неволю взяв,

Що нам за гріш в'язницю збудував,

Що на гармати хліб весь обміняв!

— А ти? — тремтіла сива голова.

— А ти? — скрадалась баба, наче вовк, —

Замовк? —

А мати:

— Як же жити? —

Внук

Схватив чуприну в клешні зблідлих рук:

— Хіба їх бити? Різати? Палить?

Пускати з димом? Вас це заситить? —

— Голодні ми! Нам хліба! — дід скричав.

Запала тиша.

Внук побрів падьма

У чорні сіни...

Стіл лежав навznak...

Прохожий ніг не вчув, схитнувся. Впав,
Коліньми вгруз у болотяний шлях.
Руками вперся...

ГОЛОД

З хатки од вікна

В тісну мережу плота пролізав
Блідий зів'ялий вицвіт каганця,
Що — то схилився, то кругами йшов,
То знов, мов ріс і погасав, то — — — враз — — —
Розбився краплею роси і в ніч
Всякнув.

Холодні жовті мотилі, —
З верби втікаючи од вихору
В болота смоляний, діравий глей, —
Заблиснули на тлі вікон і, вшир
Розп'явши крила, злопотіли й вниз
Шугли у синій вивіз вулиці.

Прохожий застогнав, рванувсь. Підріс. —

Глибки болота вгризлися в опух рук,
Голодний рот його над грязею
Хлибнув ріденьку юшку тухлих мряк,
Пустив між зуби. Смакував її.
Стиснув у горлі. —

Від шлунка у рот
Між легені у простріл серця — дроз
Пішла. Стремтіли дикі блискавки
Голодного ячання. Голову
Вогнем холодної розпуки — крик
Обняв. Уста розкрились. Зойкнули:
— Рятуйте! —

Росяно на озерця
У вузині шляху стелився дощ,
Спливаючи прохожому з лица
У розхил уст. А в небо падали
Задимлені, надтріслі стіни ночі,
Що з них повзли п'явки йому у очі,
До вух, у мізок — лізли і пекли.
До ніг, до рук, до віч, до уст, до скронь —
Кривавим ротом присисавсь вогонь
І запускав у тіло дужі кли.
Вдаряв великий молот.

Голод.

Ніч.

Думки вже — дич, думки вже — смерти жах,
Гаряча слина, піна на устах:
— А може б так всі сили ще — в кулак,
А може б — ніж, розбій? І бити по очах,
Що в голоді сьогодні снідали,
Обідали, а може їм — та й смерть?
Як шкереберть, то шкереберть! Хаха! —

І руки встали. Ноги вчули силу.

— В могилу б так багатія! А хліб —

Голодному, щоб рот не пух! Обух
Сокири ситому об голову!
Хаха! —

Між кли голодні — гострий сміх:
— Розшити б стріху! У коморі — хліб.
Перістий дріб на бантах. —

В руки ніж:
— Ітима хтось, то може в нього гріш?
То може ситий він? То може їв?
На карк йому ніхто не впав, не сів?
А може мами він не має? Га?
Хаха! —

Запряг до серця, мов у плуг,
Хтось дикі коні. Навантажив туг
І свиснув.

Бризнув сріблом ніж:

— Бий! Ріж!

Хто в день дрімав і бавився в ночі,
Нехай віддасть сьогодні колачі,
Що я їх сів, жав і молотив! —

Ступив прохожий.

— Не втікай! Іду! —

Придержався мережі плота.

— Стій!

Я ще не вмер! Хаха! Хаха!... а ти... —
Прохожий витягнув з болота ногу:
— Я все тобі мостив дорогу! Жди,
Тепер по ній ступлю раз я! Вона —
Моя! —

Пішов.

Спинився.

Завернув.

Сліпий на очі — ночі не пізнав.
Глухий на вуха вітру не відчув.
Розкинув руки. Розмахнувся. Став.
Зареготався, затиснув кулак.
Іде...

— Сховався? А де? А зник? Га! Ти! —

Хатки...

Плоти...

А дощ січе, палить,
А вітер свище в решето його
Й шумить... Похило горбляться під ним
Плоти, а ворота, почіплені
За ніс кільцями чорних колодок,
Танцюють, як ведмеді, й з ув'язів
Зриваються, скриплять. Подвір'я, вшир
Розкриті, наче пазухи, стоять...

Прохожого манять...

Та він іде.

Іде... Не пристає. Спішить. Біжить...

Він чув — не чув, — він бачив — не зустрів, —

А все таки він знає: хтось пробіг.

Між двох доріг ховзнувся хтось. Впав з ніг.

Підвівся... Втік. Ніс хліб. Хліб ніс. Утік.

Хтось хліб упік. Хліб пахнув. Хліб манив.

Хто ніс хліб — жив.

— Давай! Ти хліб упік,

Та ще не втік, не утікай! Хліб дай! —

Так, так, хтось біг! Хто біг — ніс хліб! Ніс хліб!

Біг! Біг! Біжить! Біг! Біг! Біжить!

— Давай!

Дай хліб! Хліб мій! —

Біжить, біжить, — біжать!

Так, так, біжить, так, так, біжать! Блис ніж:

— Стій! Дай! Хліб! Дай! Бий! Ріж! Дай!

— Ай! —

Дав хтось хліб. Хліб хтось дав! Хтось хліб узяв.

Були там руки, ноги, був там ніж.

Були дороги... Між

доріг

блис ніж.

Хтось впав, упав, упав, впав, хтось впав з ніг...

Коліньми — вгроз — вгроз в шлях, коліньми вгроз,

Руками вперся...

З хатки од вікна

В тісну мережу плота просякав

Блідий зів'ялий вицвіт каганця...

ХЛІБ Розкрились двері. Дід устав:

— Ти рук

Не закладав... Спасибі, хліб приніс.

У двері вріс, як пліснінь, внук, як ніч, —

Лице, скривавлене круг уст, круг віч,

Сховав у вогку тінь, в вікно поліз,

Мовчить. А баба впала голубом, —

То захинається, то аж ячить:

— Спасибі! Ти трудивсь, ти гідний внук!

Ми пухли вже... —

До баби дід пішов,

Розвів чоло:

— Сиділа б, бабо, тихо!

Його зустріло лихо... Вмився б хоч...

Скажений вітер розміта плоти

Й зриває з них закільчені дроти,

Лице смагнув йому до крові...

— Так, —

Підвелась баба:

— Ти поклав би хліб,
Держати важко. Положив би там,
Помився б сам. Ти звідкіля? Ти біг? —
Узяла бохонець: — Ще й не простиг!
Ще чути піч, капустою протух... —
Втягнула запах, розхиливши ніс.

Чолом унука перегрузся плуг
І піт зерном посипався, заблис.
А дід до баби:

— Добре, що приніс! —
Притис до черева хлібець: — А ось —
Нам, бабо, хліб нам! —

Баба в мисочку
Води для внука:

— Вмився б ти тепер,
А то, як мама прийде — —

Дід зайшов:
— А мама принесе гостинця нам...
Вечерю... — Зрушивсь...

Внук з вікна добув
Розвихрену чуприну, мов стежир,
Розбитий бурями, що унизу
Під нею — в крові, спалене її
Вогнем, — чорніло скривлене лице, —
Розкрав пальці на руках і став.
Він блиснув навстріч дідові чолом,
Розкрив уста і в ямі рота звів
Уверх долішні зуби. Колихнувсь
І прослинив:

— Мовчіть! —
Пристаła баба:

— Мився б ти! —
— Ти, бабо, дуєшся,
Як жаба! Геть! — Від лавки гримнув дід.
— Мовчіть! — ударив внук і грізно втих.
— Ти б вже затих! — насіла баба діда. —
Сновида! —

Внук ступив у світло: — Йдіть! —

Покликав до вікна їх: — Слухайте!
Я чую плач, я чую стогін, крик,
Що вник у ніч, що привидом стоїть
На вулиці й росте і родить жах!
Хтось біг, ішов і на бігу почох! —

На бабу глянув дід: — Ти чуєш там?
Мені здається, я почув.

— Я? Ні... —

Хитнула баба раменами. Дід
На внука оком кинув, зблід:

— Цить, цить!

Він наче спить. —

А внук лиш почорнів

І очі з лоба вилізли йому:

— Болить! — Задубли на очах повіки:

— Втишіть ті крики! — Збіглись рвучко брови:

— Затріть сліди тієї крові! Йдіть! —

Поплила з рота слина: — Ринула

Вона, горить! — Горбом зломилась спина:

— Мене палить тієї крові слід! —

Підвівся дід:

— Ти втомлений, трудний,

Що лиш не видно мами — — ждала сина... —

Немов до льоту, руки внук розклав:

— О що б я дав, щоб мама не прийшла! —

А баба вийшла, руки заламала:

— Ти щось зробив, тебе біда зустріла!

Ти щось... ні... ні... мовчи... — одскочила

Їй лице закрила.

Дід схватив її,

Погнав:

— Іди, сиділа б на печі!

Тобі завжди там будуть колачі!

Як хочеш плакати, то ковтни кулак!

Запала мовчанка.

— А мама так — —

Схитнувся внук і пальці вбив в лице.

Вмочив у воду дід ручник:

— На, мий!

— Казала мама, діду, не убий? —

Як дуб, схитнувся дід. Кивнувся, пішов,

Устряг у тїнь, за мисник зачіпив,

Порушив припічок, як впав на нього,

Димар надщербив з розмаху важкого...

Дід жовч ковтнув, аж біль у нїм занув:

— Казала, що ж... А я хїба в війні

Не мордував? Не бив я? Ні? —

Провів лицем унукові ручник

Від уст до вуха: — Йди, помий ще руки!

— А ти, дїдусю, знаєш ті науки? —

Поглянув з жахом внук услїд за дїдом:

— Ти знаєш їх? — І нагло кинув смїх,

Що, мов тарїль, розбившїсь мїж обїдом,

Розскочився із брязком черепками:

— А мама плакала, як тата вбили,

Мене прохала, щоб, поріши в сили,
Я ніж і кріс об землю розламав
І не вбивав, бо мертиме між лав
Чиясь десь мати, ждучи, і жона,
Чи так, дідусю? Вчила так вона?

— А ти? — розчвиркнув дід старечі очі, —
Ти... що?... —

У руки вдарив внук і скочив:

— Я вбив! —

Його масний, жахливий крик
Упав на діда, рук його допав,
Звалив на стінку і на ній розп'яв.
Роздер трухляве серце. Громом в сміх
Поник:

— Ха, ха! Я, діду — вбив, я вбив...

Розкрились двері... Із сіней добрив
Поблідлий привид.

Дід упав.

Зімлів.

Не плакала. Очей не жмурила.
Поглянула на сина, що охляв,
Пішла до нього. З лави підвела
І до лица скричала:

— Ти убив?

Кого ж ти вбив? Убив ти павука,
Що в сіль його ми впали? Га? Скажи!
Мовчиш? — Одскочила: — Ти захворів,
Розхникався? Страждати став? —

Пішла

Кругом, мов п'яна. Застрягла, як ніч,
У кут. Зависла поглядом над сином.
Зустріла діда. Зрушила його.
Лицем на карб стола пустила з рук.
Руками блиснула до сина в тїнь:
— Кого ти вбив? —

Близь мисника стояв,

Мовчазно згорбившись, син. Дививсь
На матір, приглядався їй, словам
Її не вірив:

— Вб'ю його я ще!

Не вбив! Він далі сіті мить-у-мить
Снує довкола нас!

— Кого ж ти вбив? —

Скипіла мати. — Ти такий, як той,
Що впав сьогодні під твоїм ножем!

Поблідлі лица сина розпалив
Бурунний гнів. До віч вогню підсипав.

МАТИ

У роті між зубами зашкварчав.

А мати:

— Глузд ти втратив? Розплативсь —
Із ким? Ти в прірву впав! Пропав ти!

Син

Підвів рапату руку:

— Ні! Мовчи!

Не заганяй мене туди! Ні! Ні!

— А що ж? — Пустила мати поміж зуби. —
Ти вб'єш...

До матері прискочив син:

— Я вб'ю його ще, вб'ю!

А мати в сміх:

— І оддаси життя отому? Ха!

Замовк. Пустив повз себе руку. Сів.

На груди голову понизив...

Дід

Від столу звільна відліпив лице, —

Схитнувшись, встав, розглянувся.

Та втім просунув руки, мов би гнать

Хотів од себе чорний сон, у стелю їх

Втопив і кинув міцно вниз:

— Жени його,

Жени у сіни!

Баба обняла

За сиву голову тривожно діда:

— Покинь його! Не слухай! Не дивись! —

Та дід одвів її, повз стіл пішов,

Розвів тремтяче рот:

— Іди! Не стій! —

На діда глянув мовчки внук, підвівсь.

Під лавку руку простягнув. Добув

Сокиру. Викрутив у в'язах руку.

В долоню плюнув. Затиснув у ній

Держак.

— Я, діду, так! Не проганяй!

Сокири вже не вирвеш ти з долонь,

Не легко в серці погасиш вогонь!

Ха, ха!

А дід лиш ноги мов згубив...

Стояли мовчки.

Мати простягла

Розскублі пальці синові в лице

І мовчки голову схилила:

— Йди!

Хай день не знає звідки вийшов ти,

Хай ніч не бачить, що в руках несеш...

Йди! —

Порушивсь син.

— Пожди ще мить, —

Не скрила мати сліз. — Пождав би день,
Сорочку випрала б, — бо там, — хто зна, —
Коли і хто приладить вже її...
Не знати хто розчеше кучері...

— Ні! Ні! — рубнув, урвавши, син. — Іду!

— Пожди, — прохала мати. — В мене є
Г'ятак...

— Я, мамо, так, — порушивсь син
І викрутив в руках сокиру. — Йду...

— І будеш бити? — розпанахав дід
Чуприну.

— Буду!...

Дід пішов, як тінь,

Добрив до печі.

— Будеш бити їх?

— Усіх! Що ти ще їх відчув колись,
Що мама падала у них на полі,
Що в них із мого поту завелись
Великі гроші — то зате в нас голод!

Здригнулась мати:

— В нас? А в тих? А там?

Хіба не мре із голоду село?
Не стогнуть села і міста і світ?

— Тому я йду! — всміхнувся син в одвіт. —

Тому я йду і кликатиму всіх,
Щоб мерли там в поході, замість тут,
У голоді, між батогів і пут!
І день хай знає, звідки вийшли ми,
І ніч хай бачить, що в руках несем!
Ми підем в бій, ми вийдемо з тюрми!
Виходимо з тюрем! Ідем, ідем!

Не плакала, очей не жмурила...
Вже сина бачила, як в бої б'є,
Як виростає, проростає в світ,
Сто рук провівши. — Глянувши в сто віч,
Стоусто визовом жбурнувши в ніч
Могутній клич, іде, летить, палить...

Не плакала, очей не жмурила.
Дивилась радісно... Шаслива мати...

